

LUND UNIVERSITY

Med Vila-Matas i Gutenberggalaxen

Lundblad, Kristina

Published in:
Biblis

2014

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lundblad, K. (2014). Med Vila-Matas i Gutenberggalaxen. *Biblis*, 65, 66-72. <http://biblis.se/digitalt-arkiv/biblis-65/>

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

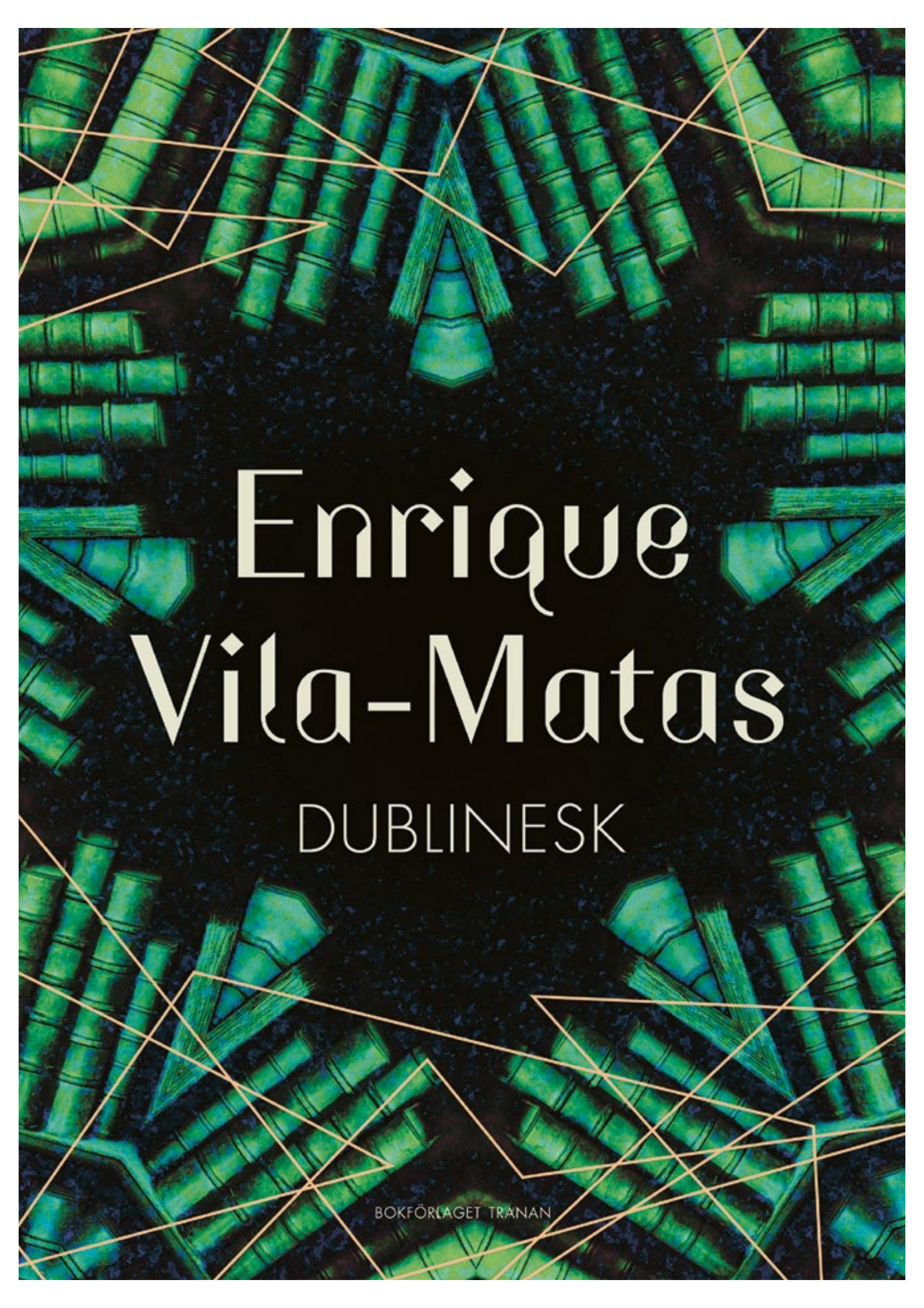
Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

The background of the cover is a dark, textured blue. It is filled with numerous green, cylindrical objects that resemble rolled-up scrolls or books, arranged in a dense, overlapping pattern. Overlaid on this pattern are thin, light-colored lines forming a complex geometric web of triangles and polygons.

Enrique Vila-Matas

DUBLINESK

BOKFÖRLAGET TRÄNAN

Med Vila-Matas i Gutenberggalaxen

Klockan sju på morgonen den andre februari 1922 rullade expresståget från Dijon in på Gare de Lyon i Paris. På perrongen väntade Sylvia Beach. Hon sökte upp konduktören som enligt överenskommelse lämnade över ett paket. Det innehöll de första exemplaren av James Joyces *Ulysses*. ”De hade skickats från tryckeriet där innehavaren Maurice Darantière bokstavligen hade arbetat sig fördärvad med korrekturet och lagt ner sin själ i varje rättelse i varje stycke i varje fläckt manusblad, omskrivet och ändrat och tummat intill vanvett.” Det var James Joyces födelsedag. Sylvia Beach, hans förläggare, skulle överlämna boken som födelsedagsgåva. ”Kanske var det ett av de stora hemliga ögonblicken i den tryckta bokens era, i Gutenberggalaxen.”

Riba har ägnat hela sitt vuxna liv åt litteraturen. Hans förlagskatalog rymmer många av 1900-talets stora namn, men också mindre kända författare, sådana som skrivit före sin tid, som skapat litteratur av en betydelse få ännu förmått att uppfatta. Nu är förlaget nedlagt, Riba har gått i pension. Han har dessutom slutat dricka, hans fru har konverterat till buddismen och hans gamla föräldrar envisas med att leva vidare och ständigt fråga efter hans planer för framtiden. Vilken framtid, undrar han? Förlagsvärlden har degenererats och ägnar sig uteslutande åt bestsellerism och massproducerade gotiska berättelser för en analfabetisk massa skapad av illvilliga krafter. Litteraturen är slut, den tryckta bokens era har nått vägs ände, internet har slukat allt.

Alldeles i slutet av förra seklet föll min blick en dag på en liten annons där en essäpristävling

utlystes. Det var tidskriften *Biblis* som efterlyste texter kring temat böcker och litteratur. Jag läste bokhistoria vid Lunds universitet och kände mig manad att pröva min lycka. Den stod mig bi. Jag vann första pris, fick min essä publicerad och därtill en rejäl prissumma. När jag nu, fjorton år senare, har fått för mig att jag ska skriva en essä som med utgångspunkt i den spanske författaren Enrique Vila-Matas roman *Dublinesk* ska kretsa kring förhållandet mellan det analoga och det digitala (med sikte på mer emotionella sidor av frågan än dem jag brukar ägna mig åt i strikt akademiska skrifter), tänker jag att det kunde vara intressant att läsa om den där gamla texten. Jag skrev nämligen om Enrique Vila-Matas i den också. Han verkar utgöra en mystisk länk mellan mig och *Biblis*. Men var har jag numret?

Istället för att resa mig från min skrivbordsstol, vilket skulle medföra en viss fysisk ansträngning, söker jag – jag erkänner det helt framt – i min dator: ”Melankoli och materia”, enter. Inga träffar. ”Biblis”, enter. Många träffar: Utkast till artiklar, digitaliserade utdrag ur äldre nummer, kurslitteraturlistor från min undervisning där *Biblis* figurerar, men ingen essä. Jag har bytt dator alltför många gånger sedan millenieskiftet för att manuset ska finnas kvar. Det digitala är på en och samma gång oerhört tillgängligt och fullkomligt otillgängligt. Jag tvingas alltså resa mig upp i alla fall. Mina ögon söker i bokhyllorna efter det objekt jag ser i andanom, järnoxidrott, matt papper, jag vet exakt vilket format och jag förnimmer ryggens bredd.

Andanom. Ett fint ord. Hur definieras det nor-

malt? Jag googlar. Fantastiskt, 23 400 träffar. Den tredje tar mig till sidan "Glömda ord". "Fantasin, i tankarna, för sin inre syn". Jag skulle säga "för sin inre syn", det är det *i andanom* betyder. Men vem har sagt att ordet är glömt, jag kommer ju ihåg det? Med sina träffhierarkier skapar nätet en ordning som i hög grad bygger på kvantitativa mått, och på köpkraft. Endast ett par procent av alla som googlar något klickar på fler än de tre första länkarna, meddelade medierna häromdagen. Å andra sidan, hur många ordböcker eller uppslagsverk konsulterade man när man skulle slå upp ett ord innan nätet fanns?

Nätets ordning reproducerar böckernas ordning. Att samla ordförklaringar på en plats, att slå upp saker, hänvisa genom typografiska markeringar, disponera textinnehåll med hjälp av rubriker och underrubriker, använda bildtexter, ange författarnamn; att inrätta världen i alfabetisk ordning, i kategorier och genrer – alltsammans kommer från skrift- och, framför allt, tryckkulturen. Men hur är det med nätets *oordning*, med den platta hierarki man brukar säga betecknar nätet? Allting huller om buller, väderleksprognoser och entomologiska rapporter sida vid sida med recept på sprängämnen och inlagda gurkor, pornografi och börsnoteringar. Har inte också nätets oordning sina rötter i den analoga världen, i världens kaos och den allmänna röran i människans medvetande, i böckernas oordning?

Ta Leopold Bloom till exempel, antihjälten i Joyces *Ulysses*. Vi befinner oss i kapitel 17, Bloom har just betraktat sig själv i spegeln:

Vilket var det slutliga visuella intryck som spegeln förmedlade honom? Den optiska bilden av ett flertal inverterade volymer oordnade utan hänsyn till alfabetet med glänsande titlar på de bågige bokhyllorna mittemot.

Katalogisera dessa böcker!

Thoms Postkalender för Dublin, 1886.

Denis Florence M'Carthy's *Poetiska skrifter* (boklöv av koppar som bokmärke, sid. 5).

Shakespeares *Skrifter* (mörkröd marokäng, guldtryck).

Nyttiga räknehjälpredan (brun klot).

Karl den andres hemliga hovkrönika (röd klot, guldtryck).

Läsebok för barn (blå klot).

När vi voro pojkar av William O'Brien, M. P. (grön klot, något blekt, kuvert som bokmärke, sid. 217).

Tankar från Spinoza (rödbrun läder).

Stjärnhimmeln under av Sir Robert Ball (blå klot).

Ellis' *Tre resor till Madagaskar* (brun klot, bortnött titel).

Stark-Munro-breven av A. Conan Doyle, tillhörig Dublins allmänna Stadsbibliotek, 106 Capel Street, utlånad 21 maj (Pingstafton) 1904, lånetid utgången 4 juni 1904, 13 dagars övertid (svart klot med vit signumetikett).

Resor i Kina av "Viator" (omslag av brunt papper, titel i rött bläck).

Talmuds filosofi (häftad ströskrift).

Lockharts *Napoleons liv* (omslag saknas, marginalanteckningar förklenande huvudpersonens segrar, förstörande hans nederlag).

Soll und haben av Gustav Freytag (svart papp, fraktursats, cigarettkupon som bokmärke, sid. 24).

Hoziers *Rysk-turkiska krigets historia* (brun klot, 2 delar, inklistrad exlibris: Garnisonsbiblioteket, Governor's Parade, Gibraltar).

Laurence Bloomfield i Irland av William Allingham (andra upplagan, grön klot, klöverbladsmönster i guldtryck, tidigare ägares namnteckning på titelbladets framsida utraderad).

Astronomisk handbok (brunt läder, bandet lossnat i ryggen, 5 planscher, antikva, corpus, noter i nonpareil, marginalrubriker petit, rubriker liten cicero).

Kristi fördolda liv (svart papp).

I solens spår (gul klot, titelblad saknas, löpande titelhuvud).

Fysisk styrka och hur den vinnes av Eugen Sandow (röd klot).

Geometris Elementa, kortfattadt men tydeligen framställde på Fransyska af F. Ignat. Pardies [– – –].

Just det, Leopold Blooms bokhylla uppvisar samma saliga röra som nätet. Gymnastik och astronomi trängs med Kristus och räkneta-beller. "Vilka reflexioner sysselsatte honom under det att han reverterade de inverterade volymer-na", frågar Joyce, och svarar: "Nödvändigheten av ordning med en plats för var sak och var sak på sin plats." Oordning och längtan efter ordning hänger samman, ungefär som frosseri och tankar på motion. Människan är motsatsernas syntes, men man måste också komma ihåg att motsatser betingar varandra: utan oordning ingen ordning.

The Mild Boredom of Order är titeln på Eva Nilsson Nylanders studie över drottning Kristinas handskriftssamling. Titeln är ett citat från inledningen till Walter Benjamins essä "Ich packe meine Bibliothek aus". "Jag packar upp mitt bibliotek. Ja, det gör jag. Böckerna står ännu inte på sina hyllor, de har fortfarande inte drabbats av ordningens milda tristess." Som Nilsson Nylander påpekar kan denna "ordningens milda tristess" förstås på två sätt: Å ena sidan som en beskrivning av det förnuftiga men lite pedantiskt trista systematiserande som bibliotekarier och bibliografer ägnar sig åt, en kunskapsorganisation som inte lämnar mycket utrymme för "konstnärlig kreativitet eller uppfinningsrik originalitet". Å andra sidan kan man också se det som "en bild av kontrasten mellan beskrivningen och det beskrivna". Medan beskrivningar såsom bibliotekskataloger och hyllsignaturer uttrycker en strävan efter att ordna, kontrollera och förstå universum rymmer, menar hon, själva de beskrivna dokumenten just denna levande mångfald, detta universum.

Om man förstår citatet i denna senare mening representerar alltså böckerna och litteraturen livet och dess oordning medan den ordnade bokhyllan och katalogen är ett försök att ge mångfalden en systematisk organisation, en beskrivning som ska skänka oss en känsla (mer eller mindre verklighetsförankrad) av kontroll och sammanhang.

"Min katalog är min biografi", säger Riba, huvudpersonen i Vila-Matas *Dublinesk*. (Det sa förresten den svenske 1800-talsförläggaren Zacharias Hæggström också.) Uttalandet är något motsägelsefullt, för på ett annat ställe i romanen heter det att "på grund av sin lysande katalog vet han inte vem han är, och intuitivt anar han att han knappast kommer att få veta det i framtiden heller". Katalogen är Ribas livsverk, förteckningen över allt han åstadkommit, över alla de betydelsefulla litterära verk han omvandlat till böcker och generöst överlämnat åt en okänd men hungrande lässkara. Lika lite som Sylvia Beach kunde veta vilken enorm tjänst hon gjorde mänskligheten genom att förlägga James Joyces *Ulysses* (även om hon säkert anade det), har Riba haft några garantier för framgång. Den enda vägledning som stått till buds har varit hans väderkorn, hans *feeling* för vad som skiljer riktig litteratur från litteratur i största allmänhet. Denna så avgörande sensibilitet har han odlat

Enrique Vila-Matas. Fotograf: Paula de Parma.

från 1970-talet då han startade sitt förlag, och när han i samma veva läste Peter Handkes *Kort brev till långt farväl* framstod romanen som ett insegel på att han valt rätt väg. I Handkes text fann Riba

det tonfall han ville förmedla när han gav ut böcker, för ända från början ansåg han att det där att välja röst inte var författarnas privilegium utan att också förläggare hade rätten att välja en viss ton och att låta denna ton, denna stil, genomsyra sin katalog.

Någon vidare framgång hade nu aldrig förlaget, åtminstone inte i ekonomiskt avseende, men återblickande i sin pensionerade tillvaro tänker Riba att hans katalog summerar alla viktiga händelser i hans liv, alla möten med intressanta människor och böcker, hans resor, hans egen ställning i de spanska, litterära kretsarna och den makt han haft att acceptera eller avböja manuskript, fördela förskott och hjälpa lovande debutanter. Däri ligger katalogens biografiska kvaliteter. Att det samtidigt är katalogen som gör att han inte vet vem han är visar bara på den motsägelsefullhet jag nyss var inne på. I sin egenskap av beskrivning och system kan katalogen inte ge något som helst

besked om det levda livet, i synnerhet inte som Riba i så hög grad levt *genom* litteraturen. Det är litteraturen som gett verkligheten blod och färg, det är litteraturen som skapat en överdådig referensram åt hans tankevärld och det är litteraturen som levererat de svar han förgäves sökt i sin vardag. Kort sagt, för Riba är litteraturen mera verklig än verkligheten. Och vem är inte beredd att skriva under på det? För är det inte precis som han säger, vår förläggardonquixote från Barcelona: "Världen är mycket tråkig, eller, vilket är detsamma, det som händer i den är ointressant om inte en bra författare berättar om det"?

Den sensibilitet Riba har för litteratur – och som hos hans skapare, Enrique Vila-Matas, motsvaras just av förmågan att skriva på ett sätt som förvandlar det mest oansenliga till något fantastiskt eller djupt tankeväckande – hur mäter man den? Eftersom jag, tack vare att jag såg det i andanom, hittade det där Biblis-numret från år 2000 ganska snabbt kan jag meddela att anledningen till att jag nämnde Vila-Matas i den texten var just precis denna fråga. Jag diskuterade relationen mellan materialitet och immaterialitet applicerad på förhållandet mellan böcker och litteratur (det är ett av mina favoritproblem) och kom då osökt in på den bokvägningsmaskin Enrique Vila-Matas i sin lika lysande som fördömligt korta *Kortfattad inledning till den bärbara litteraturen* påstår att Walter Benjamin uppfann någon gång under sitt alltför korta liv. Det var ett instrument som, skriver Vila-Matas, "ännu idag gör det möjligt att med största precision bestämma vilka litterära verk som är outhärdliga och följaktligen – även om de försöker dölja det – omöjliga att transportera".

Man ska aldrig lita på skönlitterära författare. Till skillnad från fackprosaförfattare ger deras genre dem full frihet att ljuga och hitta på hur mycket de vill, göra om den så kallade verkligheten, och exempelvis – vilket för Riba var ett slags uppenbarelse när han första gången stötte på det – dra in verkliga personer i sina påhittade historier. Så vem vet om Sylvia Beach verkligen stod där på perrongen i februari 1922? Det är förstås ganska enkelt att kolla, men jag tänker låta bli. Jag måste istället citera ytterligare ett ganska långt stycke ur *Ulysses*, ett parti som gestaltar den verkligare verklighet litteraturen ger oss tillgång till. Före den långa uppräkningsen av böcker som

Bloom tänker att han måste katalogisera, och som jag var tvungen att återge in extenso eftersom det knappast finns något mer poetiskt än sådana uppräkningsar, ger Joyce prov på sin utpräglade känsla för den materiella världens dunkla liv när han beskriver föremålen som står på spiselkransen i det rum Bloom befinner sig:

En pendyl av strimmig Connemaramarmor, stannad på 4.46 f. m. den 21 mars 1896, bröllopspresent från Matthew Dillon: ett dvärgträd med isartat löverk under en genomskinlig glaskupa, bröllopspresent från Luke och Caroline Doyle: en uppstoppad uggla, bröllopspresent från älderman John Hooper.

Vilka blickar utväxlades mellan dessa tre föremål och Bloom?

I den guldinramade spegeln betraktade dvärgträdet odekorerade baksida den uppstoppade ugglans raka rygg. Framför spegeln betraktade älderman John Hoopers bröllopspresent med en klar melankolisk klok intelligent orörlig medlidsam blick Bloom medan Bloom med dunkel lugn djup orörlig medlidande blick betraktade Luke och Caroline Doyles bröllopspresent.

Så kan det vara. Tingen betraktar oss genom att vi betraktar dem och därigenom upprättas ett förhållande mellan oss själva och tingen. Det förklarar också varför vi vid senare tillfällen kan se tingen för vår inre syn. I *Inscription & Erasure* resonerar Roger Chartier kring Jorge Luis Borges förhållande till böcker och han återger några rader ut Borges självbiografiska anteckningar där Borges berättar om den avgörande betydelse *Don Quixote* haft för honom. Och trots att Borges i ett annat sammanhang hävdar att han inte var intresserad av böcker som sådana, utan endast av deras innehåll, är det, påpekar Chartier, boken som föremål han först av allt nämner när Cervantes roman kommer på tal. "Jag minns fortfarande det röda bandet med förgylld titel i Garniers utgåva", säger han. När han senare i livet läser om den stora romanen i en annan utgåva får han en känsla av att något fattas, att det är något fel med texten. Bilderna, fotnoterna, rätelserna, ja, alla de paratexter som fanns med i barndomens Garnierutgåva, och som för Borges blivit en del av verket, saknas. En god vän ger honom så ett exemplar ur Garnierutgåvan och allt faller på plats: "för mig var detta den riktiga Don Quixote".

Det finns många likartade vittnesmål om legeringen av böcker och litteratur och jag tror att de flesta av oss kan återkalla både utseendet och känslan av de böcker som varit viktiga för oss. Kanske är det till och med så att vi inte *kan* undvika att förknippa berättelsen vi läser med boken den är tryckt i, att vi alltid ser boken framför oss när vi tänker på berättelsen och att det är så litteraturen ser ut. Svårare är det att se pdf-filer och e-böcker i andan om, de ter sig sorgligt anonyma och doftlösa, inhysta som de är i en likaledes anonym dator likt föräldralösa barn på ett tillfälligt omplaceringsboende. Och vad hos dem motsvarar egentligen boken? Är det ikonerna på det så kallade skrivbordet eller det öppnade dokumentets text? Är det den binära koden, som vi aldrig ser, eller den vita rektangeln som skall föreställa ett pappersark, men som inte är det och som vi inte kan ta på? Tillåt mig också att fråga, när jag ändå är inne på detta område, varför man i medierna framställer svenska läsares svala intresse för e-boken som ett slags nationell katastrof. *Måste* vi läsa e-böcker? Jag kan inte minnas att det varit samma panik kring den elektriska tandborsten. E-boken, som givetvis inte är mer bok än en pdf-fil, ett sms eller SMHI:s hemsida, är utmärkt på många sätt, men att jämföra den med boken och påstå att den ena kan ersätta den andra är inget annat än skattretande tanklöst. Det är dessutom falsk verklighetsbeskrivning att hävda att digitala texter är så mycket mer lättillgängliga än analoga. Ta bara manuset till min gamla Biblis-essä, ett worddokument – borta och försvunnet för eviga tider, begravt i det uråldriga innamätet till en grön iMac G3, femton år gammal, i funktion men talande ett språk ingen längre förstår. Den står på vinden och mumlar sitt latin för döva öron, stackaren.

I Bohumil Hrabals underbara roman *Harlekins millioner* berättas den mest rörande historia om böcker jag någonsin tagit del av. Den handlar om grynhandlaren Šafránek som var analfabet men som köpte böcker till sin son för att han skulle bilda sig. När sonen i unga år dog, ”underrättade grynhandlaren Šafránek gråtande böckerna om sonens död”.

Det är drabbande att bli varse den sorg många människor känner inför bokens belägenhet i vår samtidskultur. På Blocket, en digital plats som ger en mycket intressant inblick i svenska hem,

hittade jag för ett tag sedan en annons om en hel boksamling med tillhörande bokhyllor. Det var säljarens föräldrars böcker, men det var ett helt liv som utannonserades. Fotografierna visade en vacker, lite bohemisk interiör. Bland böckerna stod en och annan skulptur och det var helt tydligt att samlingen vuxit fram i ett harmoniskt växelspel med ägarnas liv, att de blivit tagna i anspråk och ingått som en viktig beståndsdel i tillvaron.

Jag nämnde annonsen för en av Malmös före detta antikvariatsbokhandlare som jag råkade på gatan en kort tid därefter. Han hade många snarlika historier om ärvda boksamlingars tragiska öden, men också om kollegor som liksom han själv tvingats stänga sina boklådor och som nu, mer eller mindre deprimerade, grubblade över den hastighet med vilken bokverk och enskilda titlar som för bara femton år sedan ledigt inbringade flera tusen kronor förvandlats till något som inte ens går att skänka bort till en loppmarknad. Han var dyster, min antikvariatsbokhandlare. Jag försökte muntra upp honom. Jag sa att det fortfarande finns många människor med stort bokintresse, att det säkert kommer tillbaka, att det är en tillfällig trend som beror på att det digitala fortfarande är i sin linda. Och så sa jag att jag ju själv har många böcker jag är glad för och som jag köpt av honom. Som *Nordisk Familjebok*, till exempel, i Uggleupplagan. Det var inte bra. ”Ugglan”, ropade han, ”å nej, inte Ugglan”, och nu såg jag att han hade tårar i ögonen. Jag minns inte exakt hur han sedan förklarade sin plötsligt så akuta förtvivlan, men det var som om *Ugglans* öde – att få sitt innehåll kapat av Wikipedia och samtidigt falla i total glömska – inkarnerade hela den transformation av verkligheten som internet och 2000-talets kultur fört med sig: lägenheter med stora fönsterpartier och ingen plats för bokhyllor, människans ensamhet framför datorn, träningshysterin som inte lämnar tid för läsning, bokhandelsdöden i skuggan av Adlibris och Amazon, mediernas tjat om pappersbokens död och så e-boken, denna uppblåsta låtsasbok, denna bokkulturens kejsare utan kläder.

”Hur hänger saker och ting ihop? Det gör de inte. Det är vi som söker efter logiska samband mellan en del av livet och en annan. Men att ge form åt det som inte har någon, att ge form åt kaos, det är det bara de bra författarna som klarar av.” Det är Riba som funderar och nu ska jag

äntligen komma fram till själva intrigen i Vila-Matas roman. Om man nu kan tala om intrig i denna dråpligt allvarsamma meditation över livet, böckerna och litteraturen, för det är ju inte en berättelse ”som behöver en konflikt för att bli något”, som Riba definierar konventionell litteratur. Hur som helst, en dag när Riba är hemma hos sina gamla föräldrar på det obligatoriska onsdagsbesöket hör han sig själv säga att han ska resa till Dublin och hålla tal. Talet, förklarar han till sin egen förvåning, ska handla om ”James Joyces roman *Ulysses* och övergången från Gutenbergeran till den digitala eran”. Han inser snart att hans infall faktiskt inte var så dumt, men att resans syfte måste vara, inte att tala om utan att begrava och högtidlighålla det tryckta ordets era.

Under de drygt 300 sidor som följer spelar begravningen sedan samma roll för romanen som den gör för Riba – den anger en riktning och bildar ett ramverk, men ett ramverk som är så elastiskt att det tillåter innehållet att ta sig vilka friheter som helst. Meningen med livet är ju att uppfinna en mening med det, vilket betyder att det inte är meningen som är meningen utan uppfinnandet av den. Riba är helt införstådd med detta. Han uppfattar också det parodiska i föreställningen om apokalypsen, om att befinna sig i slutet av en epok, vilket inte hindrar honom från att runt sig se ”ett samhälle som med jättekliv är på väg mot den totala dumheten och alltings slut”. Han dyrkar böckerna men inkarnerar, som vi alla gör, övergången till det digitala och tillbringar dagar och nätter framför sin dator. Hans viktigaste insikt är emellertid det som Vila-Matas låter honom uppfatta som James Joyces viktigaste: ”insikten att livet består av små triviala saker” och det geniala i ”att ta det alldeles enkelt världsliga och ge det ett heroiskt fundament av homeriska dimensioner”. Bara så kan motsatserna uppgå i en harmonisk enhet, bara så förmår livet och litteraturen korsbefrukta varandra och ge verkligheten en smula värdighet och humor.

CITERADE VERK

Walter Benjamin, ”Unpacking My Library”, i *Illuminations*, översättning av Harry Zohn (New York: Schocken Books, 1969). (Min övers. i citat.)

Roger Chartier, *Inscription & Erasure: Literature and Written Culture from the Eleventh to the Eighteenth Century*, översättning av Arthur Goldhammer (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007). (Min övers. i citaten.)

Bohumil Hrabal, *Harlekins millioner*, översättning av Mats Larsson (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2002).

James Joyce, *Odysseus*, översättning av Thomas Warburton, Panacheserien (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1947). – Jag har valt att genomgående använda den engelska namnformen, Ulysses, eftersom det är den Vila-Matas och hans översättare använder, men jag valde Warburtons översättning eftersom hans ”katalogisera” passade bättre i sammanhanget än Erik Anderssons ”förteckna”.

Eva Nilsson Nylander, *The Mild Boredom of Order: A Study in the History of the Manuscript Collection of Queen Christina of Sweden*, Lunds universitet, Bokhistoriska skrifter, 8 (Lund: Institute of ALM and Book History, 2011). (Min övers. i citaten.)

Enrique Vila-Matas, *Dubliensk*, översättning av Lena E. Heyman (Stockholm, Bokförlaget Tranan, 2013).

Enrique Vila-Matas, *Kortfattad inledning till den bärbara litteraturen*, översättning av Miguel Ibáñez (Stockholm: Interculture, 1988). – Här via Lundblad, ”Melankoli och materia: Om bokens betydelse för verket och bandets för boken”, *Biblis*, nr 9 (2000).